

RECENSIES

brieken uit de grond had gestampt. Ook Streefland ontbrak het met zijn expansiedrift aan realiteitszin maar Damme had het ongeluk, dat zijn optreden ongeveer samenviel met de omslag in de markt. Beide heren handelden grotendeels op eigen initiatief, de in het verre Amsterdam residentie directie en raad van commissarissen hadden hun tegenwoordigers, zoals ze genoemd werden, nauwelijks in de hand. Het was voor hen inderdaad bedrijfsvoering in het onbekende. Ook dat was een belangrijke oorzaak van de ondergang van het bedrijf.

De beschrijving van Kamerling is in een aantal opzichten uiterst actueel en het boek vormt ook een treffende ondersteuning voor zijn vierde stelling, dat het vak bedrijfsge-schiedenis geïncorporeerd dient te zijn in de opleiding van iedere bedrijfseconoom. Ze kunnen er veel van leren.

P. Kooij

G. J. van Oenen, ed., *Staat en klassen in het interbellum. De arbeidersbeweging in een periode van aanpassing en ordening in Nederland 1918-1940* (Mededelingen van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen XXVIII, 2 dln.; Amsterdam: Centrale Drukkerij Universiteit van Amsterdam, 1982, 689 blz., f25,—).

Dit werk is een publikatie in de Mededelingenreeks van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Als redacteur tekent G.J. van Oenen, die ook het onderzoek van de desbetreffende doctoraalgroep sinds 1975 heeft gecoördineerd. Deze heeft zelf ook enige van de in totaal tien hoofdstukken geschreven of daaraan meegewerkt. Door het betrekkelijk grote aantal auteurs draagt het werk geen uniform karakter en er zijn ook duidelijk zwakkere en betere gedeelten te onderscheiden. Over het geheel heeft men zich verdiept in beschikbare literatuur als boeken, brochures, tijdschriftartikelen enz. uit en over de periode van het interbellum (zie de bibliografie 656-689). Soms is er wel wat veel gevaren op het kompas van bepaalde overzichtswerken, zonder dat er afgedaald is tot meer primaire bronnen (in hoofdstuk IX is echter wel gebruik gemaakt van de *Handelingen der Staten-Generaal*). Waar het hier een jarenlang lopend onderzoeksproject betreft, moet men wel zeggen dat dit een manco is, hetgeen het best aan de hand van enkele voorbeelden kan worden geïllustreerd.

Dat de landbouw en de boerenstand tijdens het interbellum nog een andere plaats in de Nederlandse samenleving innamen dan thans, is uit verschillende bijdragen wel op te maken. De invloed die de landbouwlobby in de liberale Vrijheidsbond wist uit te oefenen komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren. Aan de organisaties van de boeren en aan de problemen van de landbouwcrisis der jaren dertig wordt aandacht besteed in de hoofdstukken III, VI en VIII. Toch is er geen echt detailonderzoek verricht naar de wijze waarop een vroege crisismaatregel als de Tarwewet van 1931 nu precies tot stand kwam en welke uitwerkingen hij had. De naam van de op dit punt invloedrijke regeringscommissaris S.L. Louwes van Groningse komaf zoekt men vergeefs, wel wordt het communistische standpunt in dezen met behulp van enkele brochures en artikelen nogal uitvoerig behandeld (561 vlg.), maar het sociaal-democratische onvoldoende: de SDAP-fractie in de Tweede Kamer heeft er geen 'steun' aan verleend bij de stemming, zoals de auteurs zeggen, maar op drie leden na, die de agrarische overwegingen lieten prevaleren, zich tegen verklaard (Van Hulst, e.a., *Het roode vaandel*, 196).

De socialistische arbeidersbeweging wordt vooral in de hoofdstukken II, VII en IX in be-

schouwing genomen zowel naar de syndicale als naar de politieke kant. Toch krijgt men ook hier de indruk dat er te weinig diepteboringen zijn verricht en dat er over de invloed van SDAP en CPN in de jaren dertig nog wel iets meer te zeggen valt dan hier geschiedt in de trant van: de SDAP lange tijd machteloos en de CPN in het isolement (599, 601). Weinig is er gelet op de overwegende positie der beide partijen in enkele grote steden (Amsterdam vooral, waar een gemeentelijke samenwerking rond 1935 dichterbij is geweest dan men heeft vermoed en ook Rotterdam, waar de sociaal-democratie het gehele college van wethouders enige tijd heeft beheerst). En voorts was er de hulppactie aan het republikeinse Spanje en de strijd tegen het fascisme in het algemeen waarin kunstenaars en intellectuelen vaak vooropgingen. Zo vlak als de schrijvers van hoofdstuk IX het voorstellen was het in werkelijkheid allemaal niet. De linkse opstelling van het oude SDAP-kopstuk Wibaut in deze tijd is karakteristiek (zie zijn memoires *Levensbouw*, 1936), maar wordt niet gememoreerd.

Of het hier uitgegeven onderzoeksverslag mogelijke lezers verder zal helpen bij de studie van het onderwerp, is moeilijk te beoordelen. Maar misschien heeft de kring van medewerkers en schrijvers zichzelf met deze arbeid verder gebracht op de weg van het kennis nemen en doorgronden van de jaren van het interbellum.

A.F. Mellink

Michel Dumoulin en Jacques Willequet, ed., *Aspects des relations de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg et des Pays-Bas avec l'Italie: 1925-1940* (Brussel: Instituto Italiano di cultura/Comité Beige de l'instituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1983, 374 blz., BF 800.—).

Deze bundel is de neerslag van een interuniversitair seminarie, in 1981-1982 te Brussel georganiseerd door het Belgisch Comité van het Instituto per la Storia del Risorgimento Italiano. Hieraan is meegewerkt door Belgische, Franse, Luxemburgse en Nederlandse historici. De bundel zelf is echter een co-productie van alleen de Benelux.

De bijdragen zijn in drie categorieën samengevoegd: 1. de pers en het fascistisch Italië, 2. reacties van mensen, groepen en partijen en 3. aspecten van de diplomatieke betrekkingen. De bundel wordt ingeleid door M. Dumoulin, organisator en inspirator van de onderneming, met een artikel over de Italiaans-Belgische relaties tussen 1925 en 1940 tegen de achtergrond van de recente geschiedschrijving over het fascistisch Italië. Het boek sluit met een slothoofdstuk 'Nieuwe vergezichten', waarin een artikel van H. van der Schoor over de architectuur in Italië en Nederland is samengevoegd met een beschouwing van M. Dumoulin betreffende nieuwe onderzoekswegen en mogelijkheden. In totaal gaat het om 15 bijdragen: 9 Belgische, 5 Nederlandse, 1 Luxemburgse.

Eén Belgische bijdrage verscheen in het Nederlands, één Nederlandse in het Frans.

In de inleiding van Dumoulin wordt naar voren gebracht hoe de geschiedschrijving met betrekking tot het fascisme worstelt met de vraag of het mogelijk is het fascisme te beschrijven zonder een stellingname vooraf. In de praktijk komt dat vrijwel neer op een geschiedenis van het fascisme zonder een anti-fascistisch standpunt. In Italië nu wordt de laatste twintig jaar naar een overstijging van deze dichotomische benadering gezocht en Dumoulin geeft hierover enkele nuttige aanwijzingen.

Dit probleem van een discrepantie tussen ideologische en factische benadering van het fascisme speelde reeds bij de tijdgenoten, in en buiten Italië. Het is jammer dat de bijdra-